

**SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN
SAVUNMA SANAYİİ FONLARI**

(1896-1902)

HAKKI ÖZ

VakıfBank Kültür Yayınları: 0220
Tarih: 059

**SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN
SAVUNMA SANAYİİ FONLARI
(1896-1902)**
HAKKI ÖZ

Proje Editörü
Dr. Mehmet Yılmaz Akbulut

Sayfa Uygulama
Büşra Arbay

Kapak
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Dr. Zekeriya Türkmen

Son Okuma
Kevser Sare Çakmak

VakıfBank Kültür Yayınları
Büyükdere Caddesi
No: 97 – Kat 4
Şişli 34394 İstanbul
Telefon: 0 212 354 5730
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

Üretim ve Satış Sorumlusu
Mesut Sönmez

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2022

ISBN 978-625-6385-23-8

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi B Blok No: 29/1/1
Eyüpsultan İstanbul
Telefon: 0212 354 3000
Sertifika No: 46403

1. Baskı: Mayıs 2023

SULTAN
II. ABDÜLHAMİD'İN
SAVUNMA SANAYİİ
FONLARI
(1896-1902)

HAKKI ÖZ



HAKKI ÖZ

1997 yılında Antalya, Manavgat'ta dünyaya geldi. 2015 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne başlayan Öz, aynı üniversite ve bölümden 2019 senesinde mezun olmuştur. Aynı yıl içerisinde Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ATASAREN) Harp Tarihi Bölümü'nde yüksek lisans eğitimine başlamış, 2022 yılında aynı üniversiteden mezun olmuştur. 2022 yılının Eylül ayından itibaren ATASAREN'de Askerî Tarih doktora programına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9

1. BÖLÜM

Giriş 13
1877-78 Savaşı'nın Plevne Bağlamında Değerlendirmesi 16
1877-78 Savaşı'ndan Sonra Osmanlı Ordusu'nda Yaşanan
Gelişmeler 27

2. BÖLÜM

Osmanlı Devleti ve Askerî Danışman Heyeti 37
Avrupa'dan Askerî Danışman Heyeti Arayışı 37
Alman Danışmanların Silahlanmaya Olan Etkisi 47
Silahlanmaya Doğru 55
1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra Yaşanan Bazı Siyasi
Olaylar 59

3. BÖLÜM

Tesisât ve Teçhizât Fonları 69
Alman Sanayisi Vasıtasıyla Silahlanma 69
Devlet-Millet İşbirliği İçerisinde Silahlanma Fonları
(1896-1902) 96
Teçhizât ve Tesisât-ı Askeriye Komisyonu 157

4. BÖLÜM

Teçhizât Fonlanları'nın Harcanmasına Yönelik Faaliyetler (1896-1902) 165
Tesisât-ı Askeriye Fonunun Harcama Alanları 165
Teçhizât-ı Askeriye Faaliyetleri 233
Teçhizât Fonlarının Donanma Modernizasyonunda Kullanımı 237

Sonuç	253
Kaynakça	261
Dizin	267

Babam Tefrik z ve Annem Fatma z'e

ÖNSÖZ

Sultan II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta ciddi derecede beka problemi yaşadığı zorlu bir süreç oldu. İmparatorluk sınırlarını koruyabilmek ve içerdeki düzeni bozmak isteyen yapılarla mücadele etmek amacıyla Sultan ve Bâbîâli ordunun güçlendirilmesi için yoğun mesai harcadı. Bir ordunun muzaffer olabilmesi için düşmanlarından daha iyi teçhizâta sahip olmasının gerekliliği malumdur. Etkili ve güçlü silahlara sahip olabilmek için güçlü bir ekonominin mevcudiyeti son derece önemliydi. Osmanlı ekonomisi 1854 yılından itibaren alınan dış ve iç borçlar sebebiyle iflasını açıklamıştı. Bu çalışmanın amacı Sultan II. Abdülhamid döneminde, askerî teçhizât satın alma faaliyetlerinin halka olan yansımının ne derece etkili olduğunu gözlemlemek ve ekonomik olarak zor durumda olan imparatorluğun bu alanda gösterdiği çabaları gözler önüne sermektir. Türk milletinin tarihi *ordu-millet* anlayışı çerçevesinde gelişmiştir. II. Abdülhamid döneminde Avrupa'dan satın alınan teçhizât masraflarının halka olan mali etkisi üzerinde yeterli çalışma olmaması sebebiyle bu çalışmayı hazırlamaya karar verdik.

Osmanlı Devleti tarafından halkın teçhizâtlanma faaliyetlerine ekonomik olarak davet edildiği 1896 yılı ile Teçhizât-ı Askeriye Nezareti'nin kurulduğu 1902 yılları arasında çalışmayı sınırlandırdık. Giriş bölümünde 1877-78 Savaşı Plevne bağlamında ele alındı. Ordunun güçlü ve zayıf yanlarını ortaya koyan bu savaş II. Abdülhamid dönemi savunma stratejisinin

ve bu yönde silahlanmanın bir temeli olarak telakki edilebilir. Savaştan sonra yaşanan askerî değişimler değerlendirilerek, savunma sanayi fonlarının tarihsel bir zemini oluşturulmaya çalışıldı. Birinci bölümde II. Abdülhamid ve Osmanlı üst düzey askerî erkânının askerî islahat danışmanları arayışı ve Osmanlı Devleti'ni silahlanmaya iten sebeplere değinildi. İkinci bölümde Alman sanayisinden yapılan satın alımlara yer verilirken, bu bölümün ikinci alt başlığından itibaren çalışmamızın esas problemi konu edildi. Bu başlıkta Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan ahalinin Tesisât-ı Askeriye Fonu ve Teçhizât-ı Askeriye Fonu adı altında kurulan yapılar sayesinde Sultan ve Bâbiâli tarafından davet edilme süreci detaylıca ele alındı. Üçüncü bölüm ise teçhizât fonlarından elde edilen yekûn vasıtasıyla dışarıdan satın alınan teçhizâtın miktarı ve fiyatı üzerinden bir çalışma yapıldı. Teçhizât-ı Askeriye Nezareti kuruluncaya kadar Tesisât-ı Askeriye ve Teçhizât-ı Askeriye fonlarının silahlanmaya olan katkıları incelendi. Bu bölümde Osmanlı ahalisinden temin edilen fonlar vasıtasıyla, tedarik edilen teçhizâtın boyutu gözler önüne serilmeye çalışıldı.

İkinci el kaynak eserin azlığı sebebiyle daha çok Osmanlı arşiv kaynakları üzerinden hareketle bu eser meydana geldi. Konu ile alakalı tarafımızın tespit edebildiği tek müstakil eser olan Zekeriya Türkmen'in "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusu'nun Modernizasyonu İçin Kurulan Teçhizât-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri" başlıklı makalesi bu kitabın hazırlanmasında bir rehber oldu.

Cumhuriyetimizin 100. yılında böyle bir eser meydana getirmiş olmaktan son derece mutluyum. Yüksek lisans tezimde bu konuyu çalışmamı tavsiye eden, tezimin kitap olmasında çaba ve mesai harcayan, engin ve ufuk açan bilgilerini benimle paylaşan, beni savunma sanayii tarihi konusuna yönlendiren

ve fikirlerimi destekleyen danışman hocam saygıdeğer Dr. Öğr. Üyesi (E. Öğ. Kd. Alb.) Zekeriya Türkmen'e teşekkürlerimi ve minnetimi sunarım. Zira kendisini süreç içerisinde bazen yordum. Karamsarlık ile günlerimi tükettiğim zamanlarda söylediği bazı sözleri gençlik itibariyle idrak edemedim. Ancak şu an daha iyi anlıyorum. Ayrıca kıymetli hocalarım Prof. Dr. Hasip Saygılı ve Dr. Öğr. Üyesi, Ahmet Büyükaksoy'a saygılarımı sunarım. Biz öğrencilerine iyi insan olmanın önemini anlatan ve öğrencilerinin ufkunu açmayı kendisine vazife edinen hocam Doç. Dr. Salim Aydın'a teşekkür ederim. Çalışmamın yayınlanması konusunda beni teşvik eden Prof.Dr. Kemal Beydilli'ye saygılarımı sunarım. Çalışmamda değerli fikirlerini benimle paylaşan ve eseri titizlikle irdeleyen hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Korkmaz'a saygılarımı sunarım. Osmanlı Türkçe'sinde okuyamadığım veyahut çözemediğim kelimeleri bulma noktasında bana yardımcı olan değerli ağabeyim ve hocam Talha Hızal'a minnetimi sunuyorum. Hayatım boyunca her başarımda beni destekleyen, umut veren ve bir gün bile bana olan güvenlerini kaybetmeyen babam Tefvik Öz'e, annem Fatma Öz'e ve kız kardeşlerim Esmâ Pelin Öz ile Ezgi Çiftçi'ye teşekkürlerimi borç bilirim. Yardımlarını benden esirgemeyen Fatma Zehra Bakır, İsmailcan Şengül, Fatma Dinçer, Atakan Küçükkoğlu, Ramis Öz ve Şerif Çetin olmak üzere emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Hakkı Öz
İstanbul, Ocak 2023

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Osmanlı Devleti timar sisteminin bozulmasıyla birlikte 17. yüzyıldan itibaren askerî harcamalarını karşılamakta zorluklar yaşamaya başladı. Çeşitli yöntemler denense de askerî masrafları karşılama hususunda sağlam bir çözümün üretilmemesi sebebiyle askerî harcamalar merkezi hazineye yük olarak kaldı. Özellikle 1774 sonrasında savaşların değişen karakteri, kısa bir sürede muharebelerin neticelenmemesi, cephedeki askerın moralinin düzeltilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması birinci dereceden önemli kılmaya başladı. Klasik dönemde gerek timar gerek sürekli devam eden fetihlerle karşılanan bu ihtiyaçlar için 18. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı Devleti'nin merkezi hazinesi yetersiz kalmaya başladı. Örneğin 1806-12 Osmanlı-Rus Harbi sırasında İsmailiye taraflarındaki Rusların üzerine yürümek için gerekli akçeyi sağlamakta sıkıntı yaşandı. Veziriazam, III. Selim'den ordu masraflarını karşılamak için 'beş bin kese' akçe talebinde bulundu. III. Selim ise kendisinde 'kuruş akçenin' olmadığını yemin ederek bu talebi cevaplamıştır.¹ Bütçe zayıflıklarının savaş meydanında bu denli hissedilir olması modern çağın başlarında Osmanlıların en acil problemlerinden biriydi. Savaşların masrafları, ardından gelen tazminatlar ve başka sebeplerden kaynaklı masraflardan dola-

1. III. Selim'in cevabı; "*Benim vezirim, ben de olan akçeyi verdim. Vallahülazim gayri akçe yoktur bende biliniz...*". Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA/COA), Hatt-ı Hümayun (HAT.), 152/6413, leff 1. 29 Z 1221 (09.03.1807).

yı devlet sık sık tağşiş gibi sürdürülmesi güç uygulamalar ile bütçe açıklarını kapatmaya gayret ediyordu. Tağşişe uğrayan para hâliyle Osmanlı Devleti'ndeki enflasyonun tetiklenmesine sebebiyet veriyordu. Örneğin 1780 ve 1860 yılları arasında tağşişlerden kaynaklı olarak enflasyon 12-15 kat artış göstermişti.² 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ordunun maaş ve bakım masraflarında da ciddi bir artış oldu. Velay'ın çalışmasında birkaç batılı kaynağa dayanarak hazırlanan 1850 yılına ait olan masraflar tablosuna göre Osmanlı Devleti'nin toplam askerî harcamaları 84 milyon 525 bin frank idi.³

Bu şartlar altında borçlanma Osmanlı Devleti için kaçınılmaz oldu. Esham adı verilen iç borçlanma yönetimi ile Osmanlı Devleti bu süreci belli bir zaman aralığına kadar idare etti.⁴ 1787-92 Savaşı'nda ise Osmanlı Devleti farklı kaynaklar arayışı içerisine girdi. Bir süre sonra Askerî masrafları karşılayabilmek amacıyla yabancı bir devletten borç alma fikri dahi gündeme gelmişti. Çünkü Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı savaş ilanından kısa süre sonra neredeyse iflasını açıklamak zorunda kalmıştı.⁵ Ancak bu fikir 1787-92 Savaşı'nda hayata geçirilmedi.⁶ Yabancı bir devletten borç alınmamasına karşın savaşın masraflarını karşılamak için para gerekliydi. Çözüm olarak devlet, Aydın Vilayeti'ndeki bazı sadrazam haslarını malikâne olarak sattı.⁷ Osmanlı idarecileri başka bir yön-

2. Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014). 112.

3. A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Der. Maliye Tetkik Kurulu (İstanbul: Damga Matbaası, 1978). 13.

4. Esham hakkında detaylı bilgi için bakınız; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken, 2000). 186-195., Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012). 288.

5. İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1970). 171.

6. Tabakoğlu, *a.g.e.*, 289.

7. Tabakoğlu, *a.g.e.*, 289.

tem olarak da askerî masrafları karşılamak amacıyla vatandaşlarına yöneldi. Vatandaşların ellerinde olan gümüş ve altın gibi değerli ziynet eşyaları savaşın masraflarını karşılamak amacıyla kullanmayı hedefledi. Ancak halkın elindeki değerli ziynetlerini gönüllülük esaslı bir bağış kampanyası gibi değil de sanki bir dinî zorunluluk gereği üzerinde durularak bunların toplanması amaçlandı. Bundan dolayı 27 Ocak 1790 tarihinde Şeyhülislam Efendi, halkın elindeki altın ve gümüş ziynetlerin darphaneye verilmesine yönelik bir fetva verdi. Yayınlanan fetvada kadınların üstündeki ziyneti ve harp aletlerinde bulunan altın ve gümüş madenler muaf tutuldu. Bunlar haricinde ellerindeki tasarrufu olan değerli madenleri devlete teslim etmeyenlere ise ağır bir beddua edildi.⁸

Osmanlı Devleti'nde ilk dış borç 1854 yılında alınmıştı. Bu yıldan yaklaşık 21 sene sonra ise Osmanlı maliyesi iflasını açıklamak zorunda kaldı. 1854 yılında alınan dış borcun asıl sebebi Kırım Savaşı masraflarını karşılamak içindi. Osmanlı maliyesi Rusya ile girilen savaşın maliyetini karşılamakta zorlanmıştı. 1854 yılında alınan dış borç Kırım Savaşı'ndaki askerî harcamalara yetmeyince, 1855 yılında yeni bir dış borçlanmaya gidildi.⁹ Savaş dolayısıyla Osmanlı bütçesinde beş milyon liradan fazla açık vardı.¹⁰ 1855'te alınan dış borç bir önceki sene alınandan biraz farklıydı. Çünkü İngilizler ve Fransızlar verilen paranın sadece askerî harcamalarda kullanıldığından emin olmak için bir komisyon göndermeyi hedeflemişlerdi.¹¹

8. 27 Ocak 1790 tarihli fetvada geçen beddua şöyleydi; "Allah'ın ve peygamberimizin laneti üzerine olsun". BOA, Cevdet Darphane (C ..-DRB), 18/874, leff 1. 7 C 1204 (27.01.1790).

9. Kirkor Kömürcan, *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi* (İstanbul: Şirketi Mürettibiye Basımevi, 1948): 15.

10. Kömürcan, *a.g.e.*, 15.

11. Kömürcan, *a.g.e.*, 15.

Dış borçlanma barış dönemlerinde de sürdü. Çünkü bu sıcak para çok kolay elde ediliyordu. Amaç günü kurtarabilmektir ve borçlanma bunu sağlayabiliyordu. Ancak alınan dış borçlar nihayetinde Osmanlı maliyesini işin içinden çıkılmaz bir hâle dönüştürdü. Bunun nedeni borçlar gelir getiren yatırımlarda kullanılmak yerine başkaca harcamaların karşılanmasında kullanılmıştı. Kırım Savaşı'ndan sonra yapılan borçlanmaların bir kısmı demiryolu ve askerî harcamaları finanse edilmesinde kullanılmış olsa da kendinden önce alınmış dış borcun ödenmesinde de kullanılmıştı. Örneğin, Abdülaziz döneminde Osmanlı Devleti'nin borç yükü 227 milyon altına ulaştı ve alınan dış borçların %16,5'lik kısmı bir önceki borçların anapara ve faiz ödemelerinde kullanıldı.¹² Osmanlı maliyesinin borcu borçla kapatma yöntemi ekonomik anlamda devleti kısır bir döngüye sürükledi. Her borçlanma akabinde yeni bir borçlanmanın habercisi oluyordu. 1854-1874 yılları arasında 15 dış borç antlaşması imzalandı. 238.773.272 lira anapara borçlanması yapılmasına rağmen kasaya sadece 127.120.220 lira girdi.¹³ Alınan dış borçların etkisi ile Osmanlı Devleti 1875 yılında moratoryum (borç erteleme) ilan etmek zorunda kaldı. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı böyle bir ekonomik darlıkta çıkmıştı.

1877-1878 SAVAŞI'NI PLEVNE BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

Osmanlı Devleti için ekonomik sıkıntılardan daha büyük bir tehlike daha vardı. Bu tehlike Osmanlı Devleti'ni doğrudan tarih

12. Cem, *a.g.e.*, 178.

13. Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, "Düvün-ı Umûmiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10. (İstanbul, 1994), 58.